

LITERÁRNÍ POSTUPY PŘI REPREZENTACI FAKTŮ

Hayden White

Abych předešel některým námitkám, jež historikové v souvislosti s následující argumentací často vznášejí, chci hned na počátku připustit, že *historické události* se od *fiktivních událostí* liší způsoby, jimiž se od dob Aristotelových jejich odlišnost běžně charakterizovala. Historikové se zabývají událostmi, které je možné přiřadit k určitým časoprostorovým umístěním, událostmi, jež jsou (nebo byly) v principu pozorovatelné nebo vnímatelné, zatímco autoři krásné literatury — básníci, romanopisci, dramatici — se zabývají jednak oběma těmito druhy událostí, jednak událostmi předpokládanými, hypotetickými nebo smyšlenými. Povaha událostí, jimiž se historikové a beletristi autoři zabývají, zde není předmětem sporu. V pojednáních o „literatuře faktu“ nebo, jak jsem se to rozhodl nazvat, o „literárních postupech při reprezentaci faktů“ bychom se měli zabývat tím, do jaké míry se diskurs historika a diskurs spisovatele překrývají, do jaké míry se sobě navzájem podobají a jak dalece spolu souvisejí. Třebaže se historikové a spisovatelé zabývají rozdílnými druhy událostí, formy jejich diskursů i cíle jejich psaní jsou často totožné. Kromě toho se podle mého názoru může ukázat, že jsou v zásadě stejné i techniky a postupy, které při výstavbě svých diskursů používají, jakkoli se na povrchu (neboli na dikční úrovni) textů mohou jevit jako rozdílné.

Čtenáři historických příběhů a románů si sotva mohou neuvědomit jejich vzájemnou podobnost. Existuje mno-

ho historických příběhů, které by bylo možné považovat za romány, a existuje mnoho románů, které bychom mohli považovat za historické příběhy, pokud bychom zůstali v čistě formální (nebo snad formalistické) rovině. Jako prosté verbální artefakty jsou historické příběhy a romány nerozlišitelné jedny od druhých. Formálně je nedokážeme snadno rozdělit, pokud k nim nepřistoupíme se specifickými předpoklady ohledně druhů pravdy, s nimiž obě formy údajně pracují. Cíl romanopisce však musí být vždy stejný jako cíl spisovatele historického příběhu. Oba chtějí poskytnout verbální obraz „reality“. Romanopisec třeba představí své pojetí reality nepřímo, tj. figurativními technikami, a vyhne se přímému přístupu historika, který spočívá v zaznamenávání řady tezí, o nichž se předpokládá, že do posledního bodu korespondují s nějakou mimotextovou událostí. Avšak obraz reality, který romanopisec takto buduje, musí v hrubých rysech odpovídat určité oblasti lidské zkušenosti, jež není o nic méně „reálná“ než oblast, na niž odkazuje historik. Nejedná se tedy o konflikt mezi dvěma druhy pravdy (jak nám vnucuje předsudek západní kultury, podle nějž je empirismus jediný možný přístup k realitě), konflikt mezi pravdou korespondence na jedné straně a pravdou koherence na straně druhé. Každá historie, má-li být považována za uspokojivou zprávu o tom, „jak se věci *skutečně* odehrály“, musí splňovat měřítko soudržnosti úplně stejně jako měřítko podobnosti. Empirický předsudek je totiž doprovázen přesvědčením, že „realita“ je nejen vnímatelná, ale také svojí strukturou soudržná. Pouhý výčet jednotlivých potvrditelných empirických výroků nepřispěje k osvětlení reality, pokud mezi nimi neexistuje určitá logická nebo estetická soudržnost, která by je navzájem propojovala. Na druhé straně musí každý beletrický příběh splňovat požadavky korespondence (musí být „přijatelný“ jakožto obraz něčeho, co stojí mimo něj), má-li si činit nárok na to, že představuje vhled do lidského vnímání světa, anebo toto vnímání jakkoli osvětluje. Ať už jsou události představené v diskursu vystavěny jako atomické části molekulárního celku, anebo jako možné příhody v rámci vnímatelné totality, diskurs pojímaný ve *své* totalitě jako

obraz určité reality se vyznačuje podobnostním vztahem ke skutečnosti, *jejímž* je obrazem. Právě v tomto dvojím smyslu je jakýkoli písemný diskurs kognitivní ve svých cílech a mimetický ve svých prostředcích. To platí i pro ten nejhravější a zdánlivě výrazový diskurs, pro poezii stejně jako pro prózu, a dokonce i pro ty formy poezie, které jako by chtěly osvětlovat pouze samo „psaní“. Z tohoto hlediska není historie nic jiného než určitá forma beletrie, stejně jako román je jen určitou formou historického zobrazení.

Tuto charakteristiku historiografie jako určité formy beletrické tvorby patrně nepřijmou s radostí historikové ani literární vědci, kteří — jakkoli se sotva shodnou v jiných otázkách — obvykle sdílejí názor, že historie a beletrie má co činit s rozdílnými řády zkušenosti, a tudíž představuje rozdílné (pokud ne přímo protichůdné) formy diskursu. Proto bude dobré říci pár slov k tomu, jak pojem *opozice* mezi historií a beletrií vznikl a proč se mu v západním myšlení tak dlouho nikdo nepostavil.

Před Francouzskou revolucí byla historiografie obvykle považována za literární umění. Přesněji, byla považována za odnož rétoriky a její „beletrický“ charakter byl všeobecně uznáván. Třebaže teoretikové osmnáctého století rozlišovali poměrně přísně (a ne vždy s příslušným filozofickým ospravedlněním) mezi „faktem“ a „výmyslem“, celkově nevnímali historiografii jako reprezentaci faktů, do níž by nebyly přimíšeny i prvky fantazie. Teoretikové od Bayla po Voltaira a de Mablyho sice uznávali obecnou žádoucnost historických výkladů, které pojednávají spíše o reálných než smyšlených událostech, ale současně připouštěli, že při *reprezentaci* reálných událostí v historickém diskursu je třeba se uchýlovat k beletrickým technikám. V osmnáctém století vznikly spousty prací, jež rozlišují mezi studiem historie na jedné straně a psaním historie na straně druhé. Psaní bylo literární (konkrétně rétorický) výkon; a jeho výsledek bylo třeba posuzovat stejně tak podle literárních jako podle vědeckých měřítek.

Zásadní opozice zde nestála mezi faktem a výmyslem, nýbrž mezi „pravdou“ a „omysem“, a obecně se připouště-

lo, že mnohé druhy pravdy, dokonce i v historii, je možné čtenáři představit jediné pomocí beletrických technik reprezentace. O těchto technikách se uvažovalo v tom smyslu, že se skládají z rétorických prostředků, tropů, figur a slovních a myšlenkových schémat, jež byly — v podobě, jak je popsali antičtí a renesanční historikové, — totožné s poetickými technikami obecně. Pravda nebyla spojována s faktem, nýbrž s kombinací faktu a konceptu, do něhož byl fakt v rámci diskursu patřičně zabudován. Do přijatelné reprezentace pravdy bylo třeba zapojit imaginaci stejně jako rozum, a z toho plyne, že beletrické postupy byly pro kompozici historického diskursu stejně nezbytné jako erudice.

Na počátku devatenáctého století se však stalo běžným, alespoň mezi historiky, ztotožňovat pravdu s faktem a vnímat beletrii jako opak pravdy, jako něco, co nám ve vnímání reality spíše brání, než aby nám ji zpřístupňovalo. Historie začala být stavěna do protikladu k beletrii, a zvláště románu, jako reprezentace „skutečného“ oproti reprezentaci „možného“ nebo pouze „představitelného“. A tak se zrodil sen o historickém diskursu, který by se neskládal z ničeho jiného než z fakticky přesných výroků o událostech, jež jsou (nebo byly) principiálně pozorovatelné a jejichž zařazení v chronologickém postupu jejich původního výskytu umožňuje zjevit jejich skutečný význam. Typickým cílem historika devatenáctého století bylo vyloučit z diskursu jakýkoli náznak smyšlenky nebo třeba jen představy, vyvarovat se technik básníka a řečníka a zříci se postupů považovaných za intuitivní, jež při vnímání reality používá autor literatury.

Abychom pochopili tento vývoj historického myšlení, musíme si uvědomit, že historiografie jakožto samostatná vědecká disciplína se na západě vyvinula v devatenáctém století na pozadí intenzivního nepřátelství vůči všem formám mýtu. Jak politická pravice tak politická levice obviňovaly mytické myšlení z výstřelků a neúspěchů revoluce. Chybné čtení dějin, mylné představy o charakteru historického procesu, nerealistická očekávání ohledně způsobů, jimiž by se mohly transformovat historické společnosti — to vše vedlo napřed k propuknutí revoluce, poté k podivnému kursu, jímž se vývoj revoluce ubíral, a způsobilo i dlouhodobé

důsledky revolučních aktivit. Stalo se nezbytným povznést se nad nutkání interpretovat historický záznam ve světle skupinových předsudků, utopických očekávání nebo sentimentální náklonnosti k tradičním institucím. Aby si člověk našel cestu mezi protirečícími si požadavky stran, které se vyvinuly v průběhu revoluce nebo po ní, bylo třeba určit nějaké skutečné „objektivní“, skutečně „reálné“ hledisko, z něhož by bylo možné společenský pohyb sledovat. Pokud se společenské struktury a procesy svou schopností vzdorovat řízení, neočekávaně se měnit, obracet vnívat ty nejvznešenější plány a mařit nejpřímnější tužby jeví jako „démonické“, pak bylo třeba studium historie demytizovat. Podle názoru tohoto období se však demytizace jakékoli oblasti výzkumu rovnala její de-beletrizaci.

Rozdíl mezi mýtem a fikcí, který je v myšlení dvacátého století už zcela samozřejmý, přední ideologové počátku devatenáctého století vnímali jen stěží. Tak se stalo, že historie, realistická věda par excellence, byla postavena proti beletrii jakožto studium reálného oproti studiu pouze představitelného. Když Ranke kritizoval román jako pouhou smyšlenku, měl na mysli určitou jeho formu, které se říká romantická; svou definicí historie jako studia reálného a románu jako reprezentace smyšleného však vyjádřil předsudek, který sdílelo mnoho jeho současníků. Jen pár teoretiků, mezi nimiž byl nejvýznačnější J. G. Droysen, si uvědomovalo, že je nemožné psát historii, aniž bychom se uchýlovali k řečnickým a básnickým technikám. Většina „vědeckých“ historiků oné doby si vůbec neuvědomila, že ke každému identifikovatelnému druhu románu vytvořili historikové odpovídající druh historického diskursu. Romantická historiografie vydala svého génia v Micheletovi, realistická zjevila své paradigma v samotném Rankeovi, symbolistická dala Burckhardta (který má více společného s Flaubertem a Baudelairem než s Rankem) a prototypem modernistické historiografie je Spengler. Není náhodou, že se realistický román a rankeovský historismus dostaly do krize přibližně ve stejnou dobu.

V devatenáctém století zkrátka existovalo tolik „stylů“ historické reprezentace, kolik bylo rozlišitelných stylů lite-

rárních. Historikové devatenáctého století si toho nevšimli, protože žili v iluzi, že je možné psát historii, aniž bychom použili jakékoli beletrické techniky. Po celé období nadále uznávali opozici historie a beletrie, a přitom různorodost forem historického diskursu, jež předkládali, byla vysvětlitelná jen tím, že tyto diskursy byly založeny na estetických předpokladech o povaze historického procesu. Historikové nepřestávali věřit, že různé interpretace téže řady událostí byly dílem ideologické deformace nebo nedostatku faktů. Nepřestávali věřit, že kdyby se člověk vyvaroval ideologie a zůstal věrný faktům, historie by vydala vědění stejně jisté jako cokoli, co nabízely přírodní vědy, a stejně objektivní jako matematické cvičení.

Většina historiků devatenáctého století si neuvědomovala, že pokud jde o pojednání faktů z minulosti, pro člověka, který je má věrně představit, hraje klíčovou roli pojetí, skrze něž jsou v jeho reprezentaci jednotlivé části spojeny v celek. Neuvědomovali si, že fakta nehovoří sama za sebe, nýbrž že historik hovoří za ně, hovoří jejich jménem a fragmenty minulosti skládá v celek, jehož integrita je — ve své reprezentaci — čistě diskursivní. Romanopisci možná pracují jen se smyšlenými událostmi, zatímco historikové pracují s událostmi reálnými, ale proces spojování událostí — ať jsou smyšlené nebo reálné — do srozumitelné úplnosti, která by mohla sloužit jako *předmět* reprezentace, je proces literární. Historikové zde musí používat přesně tytéž tropologické strategie, tytéž modalities vyjadřující vztahy ve slovech, jako užívá básník nebo romanopisec. V nezpracovaném historickém záznamu i v kronice událostí, kterou historik ze záznamu získává, existují fakty jen jako sbírka fragmentů navzájem spojených pouze tím, že spolu soustředí. Tyto fragmenty je třeba seskládat, aby vydaly celek určitého — nikoli obecného — druhu. A skládají se stejně, jako romanopisci skládají výplody své fantazie, aby mohli představit uspořádaný svět, kosmos, kde by se jinak objevil jen zmatek a chaos.

(1978)